

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

«دانشکده ادبیات و علوم انسانی»
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی علوم قرآن و حدیث

عنوان پایان نامه:

بررسی و تطبیق تفسیر آیات صفاتی خداوند بین تفسیر المیزان و تفسیر المنار

اساتید راهنما :

دکتر سید عادل نادر علی

دکتر امیرشیرزاد

نگارش:

مظهر نعمتی

اردیبهشت ۱۳۸۷

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد، رشته ی علوم قرآن و حدیث

نام دانشجو:

مظهر نعمتی

تحت عنوان

بررسی و تطبیق تفسیر آیات صفاتی خداوند بین تفسیر المیزان و تفسیر المنار

در تاریخ ۱۳۸۷/۲/۱۸ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ی **عالی** به تصویب نهایی رسید.

۱- استادراهنما ی اول پایان نامه	دکتر سید عادل نادر علی	با مرتبه ی علمی استادیار	امضاء
۲- استادراهنما ی دوم پایان نامه	دکتر امیر شیرزاد	با مرتبه ی علمی استادیار	امضاء
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر مجتبی بیگلری	با مرتبه ی علمی استادیار	امضاء
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر اسداله آژیر	با مرتبه ی علمی استادیار	امضاء

تقدیم بہ :

مجاہدانِ ستوہ راہِ توحید

کہ باخونِ خود آئیے مَنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالَ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا رَا امضاء نمودند.

پدر و مادرِ عزیزم

کہ شد شیرینِ اسلام را بہ من چشاندند.

پسرمِ بنیامین

کہ امیدوارم، ہدایتِ قرآنی، را ہنمایِ زندگیش باشد.

تقدیر و تشکر

ادب اسلامی و انسانی بر من حکم می کند که بر مفاد حدیث شریفه ی *لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ*، از زحمات دلسوزانه و بی شائبه ی استاد ارجمند جناب دکترسید عادل نادر علی و استاد فاضل جناب آقای دکتر امیر شیرزاد که مرا در طول نگارش این پایان نامه همواره از راهنمایی های خود بهره مند نمودند، تشکر و قدردانی نمایم. که بدون راهنمایی های این عزیزان، اتمام این رساله ممکن نبود، همچنین بر خود لازم می دانم به طور ویژه از استاد عزیزم جناب دکتر مهرداد صفرزاده به پاس زحمات دلسوزانه اشان، صمیمانه قدردانی نمایم، همچنین از دیگر اساتید بزرگوارم در دوران کارشناسی و کارشناسی ارشد، در گروه علوم قرآن و حدیث: دکتر بیگلری، دکتر احمدوند، دکتر فکری و... کمال تشکر را دارم.

از همسر دلسوزم بیان عزیزی، که همواره مشوق من در تدوین این رساله بودند، سپاسگذارم. از همکاری مسئولین محترم کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه رازی، کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران، کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه ی مرکزی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، کتابخانه ی دانشگاه مذاهب اسلامی تهران، کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه کردستان، کتابخانه ی دانشکده ی علوم قرآنی کرمانشاه، کتابخانه ی عمومی شهرستان جوانرود و تمامی عزیزانی که به نحوی مرا در نگارش این پایان نامه یاری نمودند، تشکر می کنم.

چکیده

آیات صفات خداوند، از جمله آیات متشابهی است، که از یک سو با صفات خبری خداوند که یکی از اختلافی ترین مباحث کلامیست مرتبط می باشد و از طرفی دیگر با متشابهات قرآن که قابل فهم بودن این آیات برای بشر و چگونگی رفع تشابه آنها حائز اهمیت است، سروکار دارد. در طول تاریخ مباحث کلامی در اسلام، این گونه از آیات به دلیل اینکه در آنها صفاتی برای خداوند ثابت شده که مفاد ظاهری آنها موید تجسیم و تشبیه پروردگار است، زمینه ساز پیدایش گروه ها و مکاتب مختلفی در میان مسلمانان شده و سبب ایجاد مناظرات و بحث های عدیده ای در میان آنان گردید است که گاه موجب تکفیر هم و درگیری های تاسف باری در میان آنان گشته است، لذا با عنایت به اینکه دین اسلام دین وحدت و یکپارچگیست و آیات قرآن الهام بخش صلح و آشتی در بین مسلمانان است، و با توجه به وسعت این گونه آیات در قرآن، مساله ای که هر پژوهشگر دینی را به کنجکاوی واداشته و در پی رسیدن به جواب آن است، علت و زمینه های بروز اختلاف بین گروه های تفسیری این گونه آیات از طرفی و چگونگی رسیدن به اعتقادی متعادل در خصوص تفسیر این آیات می باشد. گرچه ممکن است گفته شود چنین مسائلی از مباحث اختلافی قرون اولیه اسلامی بوده و پژوهش در آنها، جزء ضروریات در عصر حاضر نمی باشد، اما با توجه به ظهور مجدد عقاید تندی از سوی یکی از مکاتب تفسیری آیات صفات، که اخیراً در برخی جوامع اسلامی، مشاهده می شود، بطوریکه هیچ مخالفی را بر نمی تابد و حق را منحصر در عقیده و نظر خود می بیند، بررسی ریشه ای این مساله جهت پرهیز از هرگونه افراطی گری در این باره ضرورت می یابد، لذا جهت دست یابی درحداکثر به این مهم بررسی و تطبیق دو تفسیر روزین المنار و المیزان را در زمینه ی تفسیر آیات صفات خداوند، برگزیدیم بدان جهت که این تفاسیر از یک طرف از قله های رفیع تفسیر قرآن در جهان اسلام بوده و از جهتی دیگر این تفاسیر نمایندگان بزرگ دو حوزه ی اندیشه ی اسلامی هستند که در بسیاری موارد از جمله تفسیر آیات صفات با هم ناسازگار می باشند، اولی از گروه اهل سنت و فکر سلفی و دومی نماینده ی اهل تشیع و مشرب فی فلسفی.

بانگاهی به نظرات متفاوت پیرامون تفسیر آیات صفات می توان به دوشیوه ی کلی مثبتین (سلف) با تاکید بر اثبات صفات خبری موجود در این آیات برای خداوند و مؤولین (خلف) با تکیه بر تنزیه خداوند از این صفات، رسید، اگرچه اصول مورد تاکید هر کدام مورد پذیرش دیگری هم می باشد اما در درون هر کدام از این شیوه ها، افراط و تفریطهایی در اصول یاد شده صورت گرفت، که منجر به روئیدن مکاتب منحرفی همچون مجسمه در گروه اول به سبب تسامح در تنزیه خداوند و باطنیه در گروه دوم به دلیل تأویل بی حد و حصر آیات صفات خداوند، گردید.

با تطبیق و بررسی تفسیر آیات صفات در دو تفسیر المنار و المیزان می توان به این نتیجه رسید که اعتقاد به تجسیم خداوند و تأویل بی حد و حصر آیات صفاتی خداوند، مورد پذیرش هیچکدام از صاحبان آنها نمی باشد، گرچه در تفسیر المنار با اعتماد بر فهم اکثر اصحاب، و باور به عدم تحریف این دسته از آیات روش اثبات مقبول از نوع تفویض، اعلام گردیده و در تفسیر المیزان هم با پیروی از اهل بیت (ع) و گرفتن اصل معنا با حذف لوازم امکانی، روش اثبات مقبول از نوع ظهور تصدیقی اتخاذ شده است اما به دلیل هم عقیده بودن صاحبان آنها در بسیاری از اصول و مبانی تفسیر این آیات، شاهد بکارگیری معنای کنایه ای و مجازی در تمام آیات در المیزان و در اکثر آیات در المنار می باشیم. که این نتایج در المیزان با توجه به اعمال شیوه ی مذکور مورد انتظار بوده اما در المنار با شیوه ی اعلامی در آن، همخوانی ندارد، که علت آن رami توان به دو علت دانست: یکی بهره گیری بیشتر از معنای آیات، و دیگری تأویل ندانستن معنای کنایه ای و مجازی آیات. امید است با این کار و بررسیهای دیگری به همین شکل، به همانندیهای زیادی در مکاتب به ظاهر غیر همسودست یافته، از جدلهای بی فایده در این موارد کاسته شده و قدمی در ایجاد وحدت جامعه ی اسلامی برداشته شود.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
کلیات تحقیق	ح
پیشگفتار	۱

بخش اول: مقدمات

فصل اول : آشنایی با امام محمد عبده و علامه رشید رضا و تفسیر المنار

مقدمه.....	۶
۱-۱-۱ آشنایی اجمالی با شیخ محمد عبده.....	۶
۱-۱-۱-۱ نسب و مولد.....	۶
۱-۱-۱-۲ دوران کودکی	۶
۱-۱-۱-۳ اولین تجربه ی علم آموزی	۷
۱-۱-۱-۴ انتقال از مسجد احمدی به جامع الازهر.....	۷
۱-۱-۱-۵ آشنایی با سید جمال الدین	۸
۱-۱-۱-۶ تبعید شاگرد و استاد	۸
۱-۱-۱-۷ بازگشت به مصر	۱۰
۱-۱-۱-۸ اساتید تاثیرگذار عبده.....	۱۰
۱-۱-۱-۹ شاگردان عبده	۱۱
۱-۱-۱-۱۰ روش عبده در تفسیر قرآن.....	۱۱
۱-۱-۱-۱۱ آثار عبده.....	۱۱
۲-۱-۱ آشنایی اجمالی با محمد رشید رضا.....	۱۲
۲-۱-۱-۱ نسب و مولد.....	۱۲
۲-۱-۱-۲ تعلیمات مقدماتی	۱۲
۲-۱-۱-۳ آشنایی با اصلاحگران.....	۱۳
۲-۱-۱-۴ شوق دیدار.....	۱۳
۲-۱-۱-۵ حضور در جلسه ی تفسیری محمد عبده.....	۱۴
۲-۱-۱-۶ نشر مجله المنار.....	۱۴
۲-۱-۱-۷ نگارش تفسیر المنار.....	۱۵
۲-۱-۱-۸ ادامه اصلاحات تا وفات	۱۶
۲-۱-۱-۹ اساتید رشید رضا.....	۱۶
۲-۱-۱-۱۰ متاثران از مدرسه ی المنار.....	۱۷
۲-۱-۱-۱۱ آثار رشید رضا	۱۷
۳-۱-۱ نگاهی به تفسیر المنار.....	۱۸
۳-۱-۱-۱ نگاهی گذرا.....	۱۸
۳-۱-۱-۲ ویژگیهای تفسیر المنار.....	۱۹
۳-۱-۱-۳ تفسیر عقلانی دین.....	۱۹

۱۹	۲-۳-۱-۱ گرایش اجتماعی.....
۲۰	۳-۳-۱-۱ احتیاط در استفاده از روایات تفسیری.....
۲۱	۴-۳-۱-۱ پیروی از نگرش سلفی گری.....
۲۱	۵-۳-۱-۱ بهره گیری از یافته های علم تجربی در تفسیر قرآن.....
۲۲	۳-۳-۱-۱ روش تفسیری المنار.....
۲۲	۱-۳-۳-۱-۱ عقلی واجتهادی.....
۲۲	۲-۳-۳-۱-۱ تفسیری هدایتی.....
۲۳	۳-۳-۳-۱-۱ تفسیری اجتماعی.....
۲۳	۴-۳-۱-۱ نگاه المنار به تفسیر صحیح قرآن و انحرافات آن.....
۲۵	۵-۳-۱-۱ کیفیت نگارش المنار.....
۲۵	۶-۳-۱-۱ مقایسه ای میان روش عبده ورشید رضا در تفسیر المنار.....
۲۶	خلاصه ونتیجه.....

فصل دوم: آشنایی با علامه طباطبایی و تفسیر المیزان

۲۹	مقدمه.....
۲۹	۱-۲-۱ آشنایی با زندگی علامه طباطبایی.....
۲۹	۱-۱-۲-۱ نام ونسب.....
۲۹	۲-۱-۲-۱ دوره کودکی تا رفتن به نجف.....
۳۰	۳-۱-۲-۱ دوران اقامت در نجف.....
۳۱	۴-۱-۲-۱ بازگشت به وطن ومهاجرت به قم.....
۳۲	۵-۱-۲-۱ اساتید علامه.....
۳۳	۶-۱-۲-۱ شاگردان علامه.....
۳۳	۷-۱-۲-۱ آثار علامه.....
۳۴	۸-۱-۲-۱ تفسیر قرآن از دیدگاه علامه در المیزان.....
۳۵	۲-۲-۱ آشنایی با تفسیر المیزان.....
۳۵	۱-۲-۲-۱ نگاهی به المیزان.....
۳۶	۲-۴-۱-۱ ویژگیهای تفسیری المیزان.....
۳۶	۱-۲-۴-۱-۱ استفاده از آیات کلیدی در تفسیر مباحث کلی.....
۳۷	۲-۲-۴-۱-۱ پرهیز از تطبیق.....
۳۷	۳-۲-۴-۱-۱ اهتمام به حدیث به عنوان موید دلایل قرآنی.....
۳۸	۴-۲-۴-۱-۱ جامعه گرایی تفسیر المیزان.....
۳۸	۵-۲-۴-۱-۱ عقل گرایی.....
۳۹	۶-۲-۴-۱-۱ پیروی از مکتب اهل تشیع.....
۴۰	۷-۲-۴-۱-۱ توجه به شبهات واشکالات.....
۴۰	۳-۲-۲-۱ روش تفسیری المیزان.....
۴۰	۱-۳-۲-۲-۱ قرآن به قرآن.....
۴۱	۴-۲-۲-۱ کیفیت تدوین المیزان.....
۴۱	خلاصه ونتیجه.....

فصل سوم: کلیاتی پیرامون اسماء و صفات الهی

۴۴مقدمه
۴۵۱-۳-۱ اسم
۴۵۱-۳-۱-۱ معنای لغوی و اصطلاحی اسم
۴۶۱-۳-۱-۲ اسماء الحسنی
۴۶۱-۳-۱-۳ ارتباط اسماء حسنی خداوند و صفات الهی
۴۷۱-۳-۱-۴ گذری بر واژه ی الله (جل جلاله)
۴۸۲-۳-۱ صفت
۴۸۱-۲-۳-۱ معنای لغوی و اصطلاحی صفت
۴۹۲-۳-۱-۲ کیفیت اتصاف خدا به صفات
۴۹۱-۲-۳-۱ نیابت ذات از صفات
۵۰۱-۳-۱-۴ عینیت صفات با ذات پروردگار
۵۰۱-۳-۲-۳ زیادت صفات با ذات
۵۰۱-۳-۲-۲ زیادت صفات با ذات پروردگار همراه با قدمت صفات
۵۱۱-۳-۲-۲ زیادت صفات با ذات پروردگار، همراه باحادث بودن صفات
۵۱۱-۳-۲-۴ نظریه ی لا هو ولا غیر همراه با قدمت صفات
۵۲۲-۳-۱ تقسیمات صفات الهی
۵۲۱-۳-۲-۳ سلبی و ثبوتی
۵۲۱-۳-۲-۳-۱ سلبی
۵۳۱-۳-۲-۳-۱ ثبوتی
۵۳۱-۳-۲-۱ ذاتی (حقیقی) و فعلی (اضافی)
۵۴۱-۳-۲-۲-۲ صفات جلالیه و جمالیه
۵۵۱-۳-۲-۳-۱ خبری و غیر خبری
۵۵۲-۳-۱ بررسی اجمالی صفات مشهور خداوند
۵۵۱-۴-۲-۳-۱ علم
۵۷۱-۴-۲-۳-۲ قدرت
۵۸۱-۴-۲-۳-۳ حیات
۶۰۱-۴-۲-۳-۴ اراده
۶۱۲-۳-۱-۴ سمع و بصر
۶۱۱-۴-۲-۳-۶ کلام
۶۲خلاصه و نتیجه

فصل چهارم: آراء و نظرات مختلف پیرامون آیات صفات

۶۴مقدمه
۶۴۱-۴-۱ پژوهشی درواژگان و اصطلاحات مرتبط با آیات صفات
۶۴۱-۴-۱ تفسیر

- ۶۴.....۱-۱-۱-۴-۱ معنای لغوی و اصطلاحی.....
- ۶۵.....۲-۱-۱-۴-۱ نیاز به تفسیر.....
- ۶۶.....۲-۱-۴-۱ تأویل.....
- ۶۶.....۱-۲-۱-۴-۱ معنای لغوی و اصطلاحی.....
- ۶۷.....۲-۱-۴-۱ تأویل از نگاه تفاسیر المنار والمیزان.....
- ۶۷.....۱-۲-۱-۴-۱ نظر المنار.....
- ۷۰.....۲-۱-۴-۱ نظر المیزان.....
- ۷۴.....۳-۲-۱-۴-۱ رابطه و نسبت میان تفسیر و تأویل.....
- ۷۵.....۳-۱-۴-۱ محکم و متشابه.....
- ۷۵.....۱-۳-۱-۴-۱ معنای لغوی و اصطلاحی.....
- ۷۷.....۲-۳-۱-۴-۱ محکم و متشابه در قرآن.....
- ۷۸.....۳-۳-۱-۴-۱ ریشه ی اختلاف در امکان فهم متشابهات.....
- ۷۹.....۴-۳-۱-۴-۱ محکمت و متشابهات در نگاه تفاسیر المنار والمیزان.....
- ۷۹.....۱-۴-۳-۱-۴-۱ تفسیر المنار.....
- ۷۹.....۱-۴-۳-۱-۴-۱ نظر عبده.....
- ۸۳.....۲-۱-۴-۳-۱-۴-۱ نظر رشید رضا.....
- ۸۵.....۲-۴-۳-۱-۴-۱ نظر المیزان.....
- آیات ۲-۴-۱
- صفات ۸۹.....
- آیات ۱-۲-۴-۱ تعریف
- صفات ۸۹.....
- ۱-۲-۴-۱-۱-۲-۴-۱ تعریف آیات صفات از جهت خبری بودن برخی صفات خداوند..... ۸۹.....
- ۲-۱-۲-۴-۱ تعریف آیات صفات از جهت محکم و متشابه..... ۹۰.....
- ۳-۱-۲-۴-۱ قرائنی دال بر صحت تعریف مذکور پیرامون آیات صفات از کتب علوم قرآنی و..... ۹۱.....
- ۲-۲-۴-۱ متشابه بودن آیات صفات در تفاسیر المنار والمیزان.....
- ۹۳
- ۱-۲-۲-۴-۱ متشابه بودن آیات صفات در المنار..... ۹۳.....
- ۲-۴-۱-۴-۱ متشابه بودن آیات صفات در المیزان..... ۹۴.....
- ۳-۲-۴-۱ اقسام آیات صفات..... ۹۴.....
- ۴-۲-۴-۱ گذری بر گروه های کلامی مرتبط با آیات صفات..... ۹۵.....
- ۱-۴-۲-۴-۱ مأوله (اهل تأویل)..... ۹۵.....
- ۲-۴-۲-۴-۱ ممثله و مشبهه یا مجسمه (اهل تمثیل و اهل تشبیه یا اهل تجسیم)..... ۹۵.....
- ۳-۴-۲-۴-۱ مثبت (اهل اثبات)..... ۹۵.....
- ۴-۴-۲-۴-۱ اهل حدیث..... ۹۵.....
- ۵-۴-۲-۴-۱ مفوضه (اهل تفویض)..... ۹۶.....
- ۶-۴-۲-۴-۱ سلفیون (سلفی)..... ۹۶.....

- ۹۷.....۷-۴-۲-۴-۱ معطله(اهل تعطیل).....
- ۹۷.....۸-۴-۲-۴-۱ صفاتیه.....
- ۹۸.....۹-۴-۲-۴-۱ محرفه(اهل تحریف).....
- ۹۸.....۱۰-۴-۲-۴-۱ مکیفه(اهل تکییف).....
- ۹۸.....۵-۲-۴-۱ جهت گیریهای کلی پیرامون آیات صفات.....
- ۹۹.....۱-۵-۲-۴-۱ مدرسه ی اثبات (اکثریت سلف).....
- ۹۹.....۱-۱-۵-۲-۴-۱ اثبات مقبول.....
- ۹۹.....۱-۱-۵-۲-۴-۱ تفویض.....
- ۱۰۱.....۱-۱-۱-۵-۲-۴-۱ نقد استاد بوطی در استناد مثبتین آیات صفات به روش سلف صالح.....
- ۱۰۲.....۲-۱-۵-۲-۴-۱ ظهور تصدیقی.....
- ۱۰۳.....۲-۱-۵-۲-۴-۱ اثبات مردود(مجسمه ومشبّهه).....
- ۱۰۳.....۱-۲-۱-۵-۲-۴-۱ تاثیر مجسمه ومشبّهه از یهود.....
- ۱۰۴.....۲-۵-۲-۴-۱ مدرسه ی تأویل(اکثریت خلف).....
- ۱۰۵.....۱-۲-۵-۲-۴-۱ تأویل مقبول.....
- ۱۰۶.....۱-۲-۵-۲-۴-۱ علت پدید آمدن مدرسه تاویل بطور شایع.....
- ۱۰۷.....۲-۲-۵-۲-۴-۱ تأویل غیر مقبول(باطنی).....
- ۱۰۷.....خلاصه ونتیجه.....

بخش دوم: تطبیق ومقایسه

فصل اول : مبانی وشبوه ی تفسیر آیات صفات در تفاسیر المنار والمیزان

- ۱۱۱.....۱-۱-۲ تفسیر المنار.....
- ۱۱۱.....۲ ۱-۱-۱ مبانی تفسیر آیات صفات.....
- ۱۱۱.....۲ ۱-۱-۱ بازگشت متشابهات به محکّمات.....
- ۱۱۲.....۲ ۲-۱-۱-۱ تنزیه خداوند از مشابهت با مخلوقات.....
- ۱۱۲.....۲ ۳-۱-۱-۱ پیروی از مذهب سلف.....
- ۱۱۴.....۲ ۴-۱-۱-۱ امکان فهم تمام آیات.....
- ۱۱۵.....۲ ۵-۱-۱-۱ اثبات تمام صفات وارده در کتاب وسنت بدون تأویل،تمثیل،تکییف وتعطیل.....
- ۱۱۷.....۲ ۶-۱-۱-۱ توجه به اسلوب لغت وبلاغت زبان اصیل عربی.....
- ۱۱۷.....۲ ۲-۱-۱ نظریه ی المنار پیرامون دو شبوه تفسیری آیات صفات.....
- ۱۱۸.....۲ ۳-۱-۱ روش تفسیر المنار.....
- ۱۱۹.....۲-۱-۲ تفسیرالمیزان.....
- ۱۱۹.....۲-۱-۲ مبانی تفسیر آیات صفات.....
- ۱۱۹.....۲-۱-۲ امکان فهم تمام آیات.....
- ۱۲۱.....۲-۱-۲ بازگشت متشابهات به محکّمات.....
- ۱۲۲.....۲-۱-۲ تنزیه خداوند از مشابهت با مخلوقات.....
- ۱۲۲.....۲-۱-۲ اثبات صفات وارده در کتاب وسنت وانتساب معنای تصدیقی آنها به خداوند،بدون تأویل.....
- ۱۲۳.....۲-۱-۲ پیروی از شبوه ی اهل بیت(ع).....

- ۱۲۴.....۲-۱-۲-۶ توجه به اسلوب لغت و بلاغت زبان اصیل عربی.....
- ۱۲۴.....۲-۱-۲-۲ روش تفسیری المیزان.....
- ۱۲۷.....خلاصه و نتیجه.....

فصل دوم : بررسی و تطبیق آیات موهم داشتن اعضاء وجوارح برای خداوند

- ۱۳۰.....۲-۲-۱ آیاتی که صفت وجه در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۳۳.....۲-۲-۲ آیاتی که صفت کلام در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۴۵.....۲-۲-۳ آیة ای که صفت ساق در آن، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۴۶.....۲-۲-۴ آیة ای که صفت نظر در آن، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۴۶.....۲-۲-۵ آیاتی که صفت عین در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۴۸.....۲-۲-۶ آیاتی که صفت روح در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۵۱.....۲-۲-۷ آیاتی که صفات ید و یمین در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۵۷.....۲-۲-۸ آیاتی که صفت سمع در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۵۹.....۲-۲-۹ آیاتی که صفت نفس در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۶۰.....۲-۲-۱۰ آیاتی که صفات قبض و بسط و مسک در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۶۲.....۲-۲-۱۱ آیة ای که صفت بیعت در آن، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۶۳.....۲-۲-۱۲ آیاتی که صفت اخذ در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....

فصل سوم : بررسی و تطبیق آیات موهم داشتن انفعالات نفسانی برای خداوند

- ۱۶۶.....۲-۳-۱ آیاتی که صفت حب در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۶۸.....۲-۳-۲ آیاتی که صفات رضایت، غضب، سخط، کراهت و تاسف در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۷۳.....۲-۳-۳ آیة ای که صفت استهزاء در آن، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۷۴.....۲-۳-۴ آیاتی که صفت رحمت در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۷۷.....۲-۳-۵ آیاتی که صفت حیا در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۷۸.....۲-۳-۶ آیاتی که صفت انتقام در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....

فصل چهارم : تفسیر و تطبیق آیات موهم داشتن مکان وجهت برای خداوند

- ۱۸۱.....۲-۴-۱ آیاتی که صفت قرب در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۸۳.....۲-۴-۲ آیاتی که صفت داشتن عرش در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۸۷.....۲-۴-۳ آیاتی که صفات اتیان و مجیء در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۹۳.....۲-۴-۴ آیة ای که صفت داشتن کرسی در آن، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۱۹۴.....۲-۴-۵ آیاتی که صفت رویت در آنها، برای خداوند بکار رفته است (دیدن خداوند).....
- ۲۰۸.....۲-۴-۶ آیاتی که صفت احاطه در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۲۰۹.....۲-۴-۷ آیاتی که صفات فوق و صعود در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۲۱۲.....۲-۴-۸ آیاتی که صفت استوی علی العرش در آنها، برای خداوند بکار رفته است.....
- ۲۱۶.....۲-۴-۹ آیة ای که صفت جنب در آن، برای خداوند بکار رفته است.....

- ۲-۴-۱۰ آیه ای که صفت **رصد** در آن، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۱۷
- ۲-۴-۱۱ آیاتی که صفت **معیت** در آنها، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۱۸
- ۲-۴-۱۲ آیاتی که صفت **عندیت** در آنها، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۲۰

فصل پنجم : تفسیر و تطبیق آیات موهم ضعف و نیاز برای خداوند

- ۲-۵-۱ آیاتی که صفت **مکر** در آنها، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۲۳
- ۲-۵-۲ آیه ای که صفت **خدعه** در آن، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۲۵
- ۲-۵-۳ آیاتی که صفت **کید** در آنها، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۲۷
- ۲-۵-۴ آیاتی که صفت **قرض** در آنها، برای خداوند بکار رفته است..... ۲۲۸
- ۲-۵-۵ آیه ای که صفت **اذی** در آن، برای خداوند بکار رفته است (مورد اذیت قرار گرفتن خداوند)..... ۲۲۹
- ۲-۵-۴ آیاتی که صفت **نسیان** در آنها، برای خداوند بکار رفته است ۲۳۰
- ۲۳۱..... خلاصه و نتیجه کلی
- ۲۳۵ فهرست منابع و مأخذ
- ۲۴۴ ملخص بالعربی
- Abstract ۲۴۶

کلیات تحقیق

الف) تعریف موضوع

آیات صفاتی خداوند از جمله ی آیات قرآنیست که در آنها صفات خبری به خداوند نسبت داده شده است، ظاهر این آیات موهم تجسیم می باشد، هرکدام از مفسران بزرگ تفاسیر المنار و المیزان توانسته اند در تفاسیرشان تفسیر مقبولی را برپایه ی تنزیه خداوند از مشابَهت با مخلوقات پیرامون این آیات ارایه نمایند .

ب) پیشینه ی موضوع

مقایسه میان آرای عالمان، متکلمان و فیلسوفان دین، کمتر مورد تامل و بررسی مجامع پژوهشی قرار گرفته است، اگرچه در سالیان اخیر این کار روند چشمگیری به خود گرفته، اما با توجه به اهمیت و فواید چنین تحقیقاتی، به نسبت قابل انتظار، مقایسات کمتری انجام یافته است، در زمینه ی موضوع این پایان نامه می توان گفت: قطعاً در مورد آیات صفات خداوند در قرآن و بررسی و تحلیل آنها کارهای زیادی صورت گرفته، و علماء و مفسران اسلام در طول تاریخ همواره در لابلای کتابهای خویش به این موضوع پرداخته و آن را مورد بررسی قرار داده اند، تفاسیر المیزان و المنار نیز هر یک بطور جداگانه مورد توجه محققان و پژوهشگران در حوزه ی علوم قرآنی بوده و جوانب مختلف تفسیری در هر یک مورد بررسی قرار گرفته است ؛ اما بر اساس جست و جویهای صورت گرفته توسط نگارنده تاکنون کاری تطبیقی و مقایسه ای در زمینه چگونگی تفسیر آیات صفاتی خداوند میان این دو تفسیر انجام نشده، و چنین پایان نامه ای در نوع خود بدیع و نو خواهد بود.

ج) اهداف تحقیق

هدف ما در این تحقیق این است، با توجه به نگرشهای افراطی پیرامون مساله ی آیات صفات در میان مکاتب گوناگون به خصوص دسته ای از سلفیون که از مثبتین می باشند و مخالفین عقیده ی خود را به کفر و تفسیق متهم می نمایند، امید داریم به یاری خداوند در حد توان خود علاوه بر دستیابی بر شیوه ی صاحبان تفاسیر المیزان و المنار در زمینه ی تفسیر آیات مذکور و رسیدن به همانندیها و تفاوتهای آنها، قدمی در فروکش نمودن این افراطی گریها برداشته باشیم . لذا می توان این اهداف را بیان نمود:

۱- آشنایی با مفسرین المنار و دستیابی به ویژگیها و روش تفسیری این تفسیر.

۲- آشنایی با مفسر المیزان و دستیابی به ویژگیها و روش تفسیری این تفسیر.

۳- تعریف و شناخت آیات صفات و انواع آنها از دید گاه های مختلف .

- ۴- رسیدن به شناختی پیرامون روش تفسیری دو تفسیر المیزان والمنار.
- ۵- رسیدن به صورتی روشن از تبیین آیات صفات در این دو تفسیر با مقایسه و تطبیق میان آنها.
- ۶- کمک به وحدت میان مسلمین جهت تعامل و سازگاری بیشتر در ارتباط با اختلافات نظراتی همچون موضوع مورد تحقیق .

د) اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به ابهام در تفسیر آیات صفات خداوند از یک طرف و وجود آمدن گروه های تندرو اسلامی که نگرش درست را منحصر در عقیده ی خود نموده و در حق دیگر مکاتب اسلامی تا حد کفر پیش می روند، این پایان نامه کمک خواهد کرد از یک سو عقیده ای ملایم و صحیح از تفسیر این آیات به دست آید و از سوی دیگر از تعصبات افراطی در این مورد کاسته شود.

ه) فرضیه ی تحقیق

- مهمترین فرضیه هایی که در این تحقیق مطرح است به شرح زیر است:
- ۱- به نظرمی رسد در بررسی نگاه تفسیری متکلمان و مفسران اسلامی در طول تاریخ به آیات صفاتی، دو جهت گیری کلی بنام مثبت و مؤوله وجود داشته باشد.
 - ۲- به نظر می رسد با توجه به دوحوزه ی متفاوت فکری میان صاحبان المنار و مفسرالمیزان تفاوتی در تفسیر آیات صفات در میان آنها دیده شود.
 - ۳- به نظر می رسد در تفسیر المنار با توجه به فکر سلفی رشید رضا از کنایات و مجاز در تفسیر آیات صفات خودداری کند اما در تفسیر المیزان با توجه به شیعی بودن مفسر، انتظار تأویل آیات صفات در آن می رود.
 - ۴- با توجه به عمق فکری صاحبان تفاسیر المنار و المیزان چنین به نظر می رسد که بتوان با تطبیق آنها به نتیجه ای صحیح و متعادل از تفسیر آیات صفات دست یافت .

و) کاربرد نتایج تحقیق

- امید است با تدوین این پایان نامه:
- ۱- گامی در جهت وحدت اسلامی برداشته شود .
 - ۲- اعتقاد به تنزیه و تقدیس خداوند از تجسیم، در باور مسلمانان، تقویت گردد.
 - ۳- از اعتقاد به دو گرایش انحرافی در باب تفسیر آیات صفات یعنی مشبّه و باطنیه، پرهیز شود .
 - ۴- پذیرش مکاتب مقبول در جوامع اسلامی بدون سعی در حذف و اهانت به دیگری مورد پذیرش قرار گیرد
- آشنایی دانشجویان علوم قرآنی با :
- ۵- اصطلاح آیات صفات خداوند در قرآن.
 - ۶- آشنایی با افکار و عقاید علامه محمد عبده و شاگرد ممتاز او علامه محمد رشید رضا و شناخت آثار و تالیفات این دو مفسر، به خصوص تفسیر المنار.

۷- آشنایی با افکار و عقاید علامه محمد حسین طباطبائی و شناخت آثار و تالیفات وی به ویژه تفسیرالمیزان.

۸- آشنایی با کلیاتی پیرامون اسماء و صفات خداوند

۹- آشنایی با مکاتب و روشهای مختلف کلامی در خصوص آیات صفات .

۱۰- آشنایی با تفسیر آیات صفات در دو تفسیر المنار و المیزان با مقایسه ی میان آن دو.

ز) شیوه ی تحقیق

شیوه ی تحقیق این پایان نامه همچون اغلب موضوعات نظری، به صورت فیش برداری و کتابخانه ای صورت گرفته است، اگرچه موضوع این پایان نامه، تمرکز پژوهش در دو تفسیر المیزان و المنار را می طلبد، اما به جهت تسلط بر محتوای موضوع و نگارش فصول آغازین پایان نامه، کتب و مجلات فراوانی در زمینه های کلامی و تفسیری مرتبط با موضوع، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است، علاوه بر این در سایتهای گوناگون اینترنتی، مقالات بسیار زیادی مورد توجه واقع شده اند.

ح) موانع تدوین پایان نامه:

برخی موانع در نگارش و انجام هر تحقیقی به تناسب موضوع آن وجود دارد. در خصوص انجام این پایان نامه توسط نگارنده نیز، می توان به موانع زیر اشاره نمود :

۱- عدم وجود مرکز پژوهشی مجهز به امکانات و منابع تحقیقی حتی در مرکز استان .

۲- عدم هماهنگی میان وزارت آموزش و پرورش و وزارت علوم، جهت حمایت نیروهای شاعر در آموزش و پرورش که مشغول ادامه تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری می باشند . مثل حمایت های مالی یا تقلیل ساعات موظفی آنان حداقل در زمان نگارش و تدوین رساله و....

۳- عدم وجود نرم افزارهای مربوط به علوم قرآن و حدیث در گروه علوم قرآن و حدیث در دانشکده ی ادبیات .

۴- عدم وجود سری کامل مجلات علمی پژوهشی بالاخص در ارتباط با موضوعات علوم قرآنی، مثل بینات و پژوهش های قرآنی، در اماکن مطالعاتی و تحقیقاتی .

۵- عدم تحقیقات لازم پیرامون آیات صفات به طور مطلق در مقالات علوم قرآنی .

۶- عدم تحقیق و بررسی کافی پیرامون تفسیر ارزشمند المنار در مقالات آموزشی با وجود استفاده های پراکنده ی بسیار از این تفسیر در تفاسیر معتبری چون المیزان و نمونه .

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين و الصلاه و السلام على سيدنا و حبيبنا، محمد المصطفى (ص) و على آله و اصحابه و التابعين من بعده الى يوم الدين...

خداوند را ستایشی که حق نعمتهای او را ادا کند و سزاوار لطف فزون او باشد، پروردگارا تورا سپاس و ستایش، آن سان که شایسته ی جلال مقام تو و سلطنت والای توست ؛ پروردگارا، تو منزهی، ستایش از توانم بیرون است، تو آن گونه ای که خود را با اسماء الحسنی و صفات علیا در کتابت، ستوده ای .
خدایا، ای آورنده ی روزها و شبها، ای بیرون آورنده ی روشنائی از دل تاریکی ها، ای پدید آورنده ی گلهای سفید از گلهای سیاه، در سپیده دم سحرگاهان، دستهای دعا را به سوی آسمان کرمت بلند می کنیم و متضرعانه از تو می خواهیم، به خاطر رهائی ستم دیدگان از یوغ بهره کشی ستمگران، نجات غفلت زدگان از دست برد تزویر مداران، احیای انسانیت در تمام جوامع و ایجاد وحدت حقیقی در صفوف مسلمانان، آفتاب مشعشع قرآنت را در تمام اقالیم عالم، طالع فرمائی و فهم صحیح آن را به جوانان پاک دیارمان عطا فرمائی .

زندگی در سایه قرآن نعمتی است که تا کسی آن را نچشیده باشد، لذت آن را درک نمی کند. در این نوع زندگی خداوند با انسان سخن می گوید و انسان در جایگاه مرتفعی قرار می گیرد و دیگران را که به چنان جایگاهی نرسیده اند، در پایین خود در جلگه ای پست می بیند که مانند کودکان به دور خود می چرخند و خود را سرگرم بازیهای کودکانه نموده اند. در این نوع زندگی، انسان فقط متوجه عالم ماده نیست، بلکه در کنار توجه به آن، به عالم بزرگتر غیب نیز توجه میکند و دارای شخصیتی بس بزرگ میگردد .
از آنجاکه، هر کتاب آسمانی چون فلسفه ی وجودیش فهم تمام مخاطبین اولیه اش می باشد، شیوه ی گفتار آن مطابق با زبان محاوره ای مردم بوده است تا کسی در فهم و پیروی از آن معذور نباشد .
و بر این اساس خداوند در قرآن کریم، خبر داده که هر رسولی با همان زبان قومش تکلم می کند. «و ما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه» (ابراهیم / ۴) و مجموعه معارف و شرایع وحیانی را که کلام خدا باشد، در قالب الفاظ و کلمات و همان عباراتی به مردم ابلاغ می کند که مردم با همدیگر تفهیم و تفاهم می کنند و با آن احتیاجات خویش را برآورده می سازند. بر اساس نص موجود، هیچ رسولی زبان خاصی برای ابلاغ وحی ابداع نکرد؛ هر چند اصطلاحات تازه ای ابداع کرده باشد، که امری طبیعی است.

یکی از مباحث هدایتی قرآن، شناساندن پروردگار و خالق انسانهاست، با توجه به محدودیت عقل و اندیشه ی انسان در راهیابی به ذات اقدس الهی و عدم توصیف آن در متون دینی، شناخت خداوند و معرفت به او تنها از راه آشنایی با اسماء و صفاتش در پرتو راهنمایی شریعت، و با تدبر در نشانه های آفاقی و انفسی عالم هستی، امکان پذیر است، به همین خاطر متون دینی و به ویژه کتاب الله مملو از شناساندن پروردگار، با صفات اجلالیه و اکرامیه اش می باشد.

گرچه تمام صفات الهی تنها از جهت اسم با صفات مخلوقات، شبیهند، اما ظاهر برخی از آنها به دلیل مشابهت فراوان با خصوصیات مخلوقات، امکان انحراف در این زمینه را در میان عوام و حتی برخی خواص هم بوجود آورده است، زیرا از یک طرف، در آیاتی متعدد خداوند با صفاتی که موهوم تجسیم و مشابهت او با مخلوقات هستند، همانند *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا* (۲۶ بقره) توصیف شده، که در اصطلاح علوم قرآنی به آنها آیات صفات اطلاق می شود، و از طرفی دیگر، به صراحت آیاتی نظیر *لَيْسَ*

كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱۱ شوری) وَأَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۲۶۷ بقره) برتنزیه مطلق خداوند از تجسیم و مشابهت با مخلوقات تاکید دارند. لذا، در این زمینه پرسشی که گوشها را می‌نوازد و دلها را به طپش و می‌دارد، این است که از این الفاظ و عبارات که در توصیف حق تعالی آمده چه معنایی را باید اراده کرد؟ و اساسا این الفاظ در قبال چه معانی وضع شده‌اند و واضع از وضع آن چه معنایی را اراده کرده؟ در زبان عرفی چه معنا دارد و در زبان دینی چه معنایی؟ وسعت کاربرد اینگونه صفات در قرآن و روایات، به حدیست که هر اندیشمند دینی و متفکر اسلامی را به چاره جویی و می‌دارد تا به تحلیل و تفسیر صحیح و جامعی از آنها بپردازد.

آیات صفات خداوند که شاخه ای از آیات متشابه هستند از زیباترین نوع بیان صفات خداوند با استفاده از اسلوب فهم و سبک محاوره ای مخاطبین عام قرآن می‌باشند، که در عین سادگی، تفسیر و نوع نگرش به آنها، یکی از مهمترین و اختلافی ترین موضوعات قرآنی در طول مباحثات کلامی به خصوص پس از ترجمه ی کتب فلسفی در دوران بنی عباس بوده است، تا آنجا که همواره دو گروه بزرگ مثبت و مؤوله، در این باره در مقابل هم، صف آرای نموده اند، گرچه هر دو گروه، در تقدیس خداوند مشترکند، اما سعی هر کدام در شیوه ی تفسیر این آیات، مسیری جدای از دیگری است، سلف، از اصل تنزیه بر پایه ی تفویض دفاع کردند و خلف، اصل تنزیه را از طریق تأویل حفظ نمودند. متاسفانه بر اثر کشمکشهای فراوان از سوی دو طرف، کار به جایی کشید که یکدیگر را به فسق و کفر متهم نمودند، برخی از سلفیون تهمت تعطیل را بر متاوله، وارد نمودند و متاولین هم تهمت تشبیه را بر پیکر مثبت، زدند .

از آنجا که غالبا نام متاوله با شیعه و مثبته با سلفی همراه بوده است، لذا برآنیم تا از هر دو طیف، بزرگترین نمایندگان تفسیریشان در قرن حاضر را بررسی کنیم، تفاسیر المنار و المیزان، دو تفسیر بزرگ و تحلیلی معاصر می‌باشند، که مباحث کلامی را با دقت و تاحدودی آزاد اندیشانه مطرح نموده اند. که در این پایان نامه سعی شده است، با بررسی آیات صفات خداوند بطور مطلق و مقایسه ی این دو تفسیر در زمینه ی تفسیر این آیات به طور اخص، آگاهی نسبتا وسیعی، برای خواننده در زمینه ی مذکور ایجاد گردد .

این پایان نامه، شامل کلیات تحقیق و نه فصل می‌باشد که در قالب دو بخش تنظیم گردیده است، که به طور خلاصه به محتوای این فصول و بخشها اشاره می‌کنیم :

بخش اول با عنوان مقدمات، شامل چهار فصل است، که توضیح هر فصل بطور اجمال در پی می‌آید.

فصل اول، به آشنائی با زندگی محمد عبده و رشید رضا و ویژگیها و شیوه ی تفسیری تفسیر المنار

اختصاص یافته است.

در فصل دوم، آشنائی با علامه طباطبائی و ویژگیها و شیوه ی تفسیری تفسیر المیزان را مورد توجه

قرار داده ایم، تا خواننده ی گرامی به اجمال با شخصیت مفسران مذکور و شیوه ی تفسیری تفاسیر گرانبهایشان آشنا گردد، در ضمن لازم به تذکر است، به لحاظ تقدم تفسیر المنار بر تفسیر المیزان به بررسی این تفسیر به هنگام تحقیق تقدم بخشیده ایم .

فصل سوم تحت عنوان کلّیاتی بچرامون اسماء و صفات الهی، صفت و انواع آن و رابطه اش با اسم را

از دیدگاه مفسری قرآن و اهل کلام، مورد بررسی قرار داده ایم و در آخر این بخش هم نگاه ی اجمالی به صفات سبعة ی مشهور در نزد متکلمین، انداخته ایم.